

SVEINBJÖRN RAFNSSON

UM KRISTNIBOÐSPÆTTINA

I. AFSTÆÐUR ÞORVALDS ÞÁTTAR OG ÞANGBRANDS ÞÁTTAR

ELSTU varðveittu frásögn af kristnitöku á Íslandi er að finna í Íslendingabók Ara fróða. Ari ritar þá frásögn meira en hundrað árum eftir að þeir atburðir áttu að hafa gerst. Greinilegt er að Íslendingabók telur að hér hafi farið fram kristniboð áður en kristni var í lög tekin.

Í sjöunda kafla Íslendingabókar er nefndur kristniboði Ólafs konungs Tryggvasonar á Íslandi, presturinn Þangbrandur. Nokkrir Íslendingar tóku kristniboðinu vel,

Enn þeir voro þó fleiri es í gegn mæltu oc neitto. Enn þa er hann hafði her verið einn vetr eða ii. þa for hann a braut. oc hafþe vegit her ii. menn eða iii. þa er hann hofþo nidt.¹

Ljóst er af þessari frásögn að heimildir Íslendingabókar um Þangbrand eru óljósar eða ónákvæmar, Þangbrandur er einn *eða* tvo vetur á Íslandi og vegur tvo *eða* þrjá menn. Þá er í áttunda kafla Íslendingabókar haft eftir Teiti fóstura Ara að Friðrekur biskup 'com í heipni her'. Aðrar upplýsingar um kristniboð fyrir kristnitöku á Íslandi hefur Íslendingabók ekki.

Í heimildum frá 13. og 14. öld eru hins vegar miklar frásagnir af kristniboði á Íslandi fyrir kristnitöku. Þar eru viðamestar Ólafs saga Tryggvasonar hin mesta og Kristni saga og má segja að í þessum sögum birtist kristniboðspættirnir í sinni þróuðustu mynd í íslenskri sagnaritun á miðöldum. Ekki eru þeir algjörlega samhljóða en stofninn er hinn sami. Kristniboðsfrásagnirnar skiptast í þrjá afmarkaða þætti sem raðað er í tímaröð eftir efninu. Fyrst er þáttur Þorvalds víðförla og Friðreks biskups, því næst þáttur Stefnis Þorgilssonar og síðan Þangbrands þáttur.

Þorvalds þáttur er varðveittur í handritum Ólafs sögunnar miklu og í nokkuð styttri mynd í Kristni sögu. Þá er hann varðveittur sérstakur í

¹ Íslendingabók (1952), bls. 22.

pappírshandritinu AM 552ka 4to; sá texti er náskyldur textum Ólafs sögunnar og mun ekki rætt um hann hér sérstaklega.

Þáttur af Stefni Þorgilssyni er einungis til varðveittur í Ólafs sögu handritum og Kristni sögu.

Þangbrands þáttur er varðveittur í Ólafs sögu handritum og Kristni sögu en auk þess í Njáls sögu. Nokkur munur er á þessum þremur texta-gerðum en þó er ljóst að stofninn er hinn sami.

Sannleiksgildi þessara frásagna mun ekki hafa verið dregið í efa svo nokkru nemi. Konrad Maurer áleit Þorvalds þátt trausta heimild² og sömu skoðun hafði hann á Þangbrands þætti³ nema að frásögnin af yngri árum Þangbrands væri 'sehr problematisch'.⁴

Mikilvægur áfangi í rannsókn Kristniboðspáttanna var ritgerð Björns M. Ólsens í Aarbøger 1893. Þar komst Björn að þeirri niðurstöðu að Gunnlaugur Leifsson mundi eiga hlutdeild í varðveislu þáttanna í Ólafs sögunni miklu og Kristni sögu. Hefðu þeir verið hluti af 'Kristni þætti' þeim sem verið hefði í Ólafs sögu Gunnlaugs og greint hefði frá kristnun Íslands. Síndi hann svo að óyggjandi er að Gunnlaugur hefur átt þátt í tilurð Þorvalds þáttar eins og hann er nú varðveittur.⁵ Á þessa skoðun Björns um kristniboðspættina sem hluta af Ólafs sögu Gunnlaugs hefur Bjarni Aðalbjarnarson fallist.⁶

Þó að allir þræðir virðist hér liggja til Gunnlaugs Leifssonar má samt spyrja hvort hann sé upphaflegur höfundur þáttanna. Þorvalds þáttur og Stefni þáttur verða ekki raktir eftir handritum nema til Ólafs sögu Tryggvasonar. Öðru máli gegnir um Þangbrands þátt. Njálugerð hans virðist benda til að hann þurfi ekki að vera kominn frá Ólafs sögu, a. m. k. ekki að öllu leyti. Ennfremur er talsverður munur á gerðum þáttarins í Ólafs sögunni miklu annars vegar og Kristni sögu hins vegar. Virðist því koma til greina að hann sé ekki upphaflega frá Gunnlaugi kominn.

Eitthvert augljósasta merki um að Þorvalds þáttur og Þangbrands þáttur eigi ekki sama uppruna er ósamkvæmni þeirra. Í Njálugerð Þang-

² Maurer (1855–56) I, bls. 225.

³ Maurer (1855–56) I, bls. 407–8.

⁴ Maurer (1855–56) I, bls. 385. Björn M. Ólsen (1893), bls. 317–8, hefur talið frásögnina af Þangbrandi sem ungum manni komna frá latínuriti Gunnlaugs. Hér mun þessi frásögn Þangbrands þáttar ekki rædd frekar.

⁵ Björn M. Ólsen (1893), bls. 293 og áfram.

⁶ Bjarni Aðalbjarnarson (1937), bls. 93 og áfram.

brands þáttar er Þangbrandur látinn fara með Guðleifi Arasyni frá Austfjörðum um Suðurland og vestur í Haga á Barðaströnd og síðan til baka 'í sunnlendingafjórðung ok svá til austfjarða'.⁷ Þar er ekki minnst á að Þangbrandur hafi komið í Norðlendingafjórðung.

Í Kristnisögugerð Þangbrands þáttar fer Þangbrandur einnig að austan vestur í Haga um Sunnlendingafjórðung en þar er frá því sagt að eftir að hann var kominn aftur til Austfjarða um Suðurland fór hann hið eystra og kom í Öxarfjörð og að Mývatni 'en eigi náði hann lengra fram at fara en til Skialfanda flíotz fyrri ríki Eyfirðinga'.⁸

Í Ólafs sögunni miklu er sagt frá ferð Þangbrands með líkum hætti og í Kristni sögu, þar er einnig talað um ríki Eyfirðinga og Þangbrandur nær ekki að fara lengra vestur í Norðlendingafjórðungi en að Skjálfa-
andaflljóti.⁹

Þannig virðist af Þangbrands þætti að dæma sem kristniboð hafi ekki átt upp á pallborðið hjá Norðlendingum. Hins vegar kveður við allt annan tón í Þorvalds þætti um kristni Norðlendinga. Þar er um greinilegan tendens eða tilhneigingu að ræða og vottar fyrir andmælum gegn þeirri skoðun í Þangbrands þætti að Norðlingar hafi kristnast seint.

Í Þorvalds þætti segir:

En norðr isueitum er þeir foro þar yfir. toko retta tru nóckvirir gófgir menn. Ónundr íReykia dal s(on) Þorgils Greniaðar s(onar) ok Hlenni af Savr bæ iEyia firði ok Þorvarðr i Asi við Hialta d(al). broþir Þoruarðz het Arngeir ok anar Þorðr. hann var son Spak bóðuars Óndottz s(onar) landnama mannz er bio i Við uik. þessir ok enn fleiri menn wrðu fullkornliga kristnir iNorðlendínga fiórþungi.¹⁰

Þessi upptalning kristinna manna í hverju þingi fjórðungsins og í grennd við hina stærstu staði hans, Hóla í Hjaltadal, Saurbæ í Eyjafirði og Grenjaðarstað er ekki tilviljun heldur lærður tilbúningur. Aðalsögusvið Þorvalds þáttar er þó svæðið kringum Þingeyrar í Húnaþingi og austur að Hólum í Hjaltadal. Helgisögurnar gerast umhverfis Þingeyraklaust-

⁷ Njála (1875), bls. 544.

⁸ Hauksbók (1892–6), bls. 134.

⁹ Ólafs saga Tryggvasonar (1958–61) II, bls. 157.

¹⁰ Ólafs saga Tryggvasonar (1958–61) I, bls. 291, sbr. Hauksbók (1892–6), bls. 127–8.

ur, að Giljá, Lækjamóti, Haukagili, Holti og síðan austur í Skagafirði í Laxárdal og að Ási við Hjaltadal.¹¹ Það er auðvitað augljóst að efni þáttarins er að töluverðu leyti úr smiðju Þingeyramunka. Aldursábending gæti verið að Saurbær í Eyjafirði er nefndur sem bær kristins manns en þar var klaustur um hríð upp úr aldamótunum 1200.¹² Þá eru og aldursábendingar í tilvitnunum til Gunnlaugs Leifssonar sem eru í þættinum.

Ekki verður séð að neinar sögur hafi verið um Þorvald víðförla fyrr en um 1200. Íslendingabók og Hungurvaka tala aðeins um Friðrek biskup og aðrar heimildir sem nefna Þorvald eins og Viðauki Skarðsár-bókar, Hauksbók Landnámu, Vatnsdæla og annálar eru yngri en Þingeyraskrifin um Þorvald víðförla og kristni Norðlendingafjórðungs.

Eins og áður er getið virðist Þorvalds þáttur vera ritaður öðrum þræði gegn Þangbrands þætti sem nokkurs konar varnarrit norðlenskrar kristni. En tengslin milli þáttanna eru ekki einungis neikvæð heldur er einnig um að ræða jákvæð tengsl. Líkindin með berserkjadrápi Friðreks að Haukagili í Vatnsdal og berserkjadrápi Þangbrands í Haga á Barðaströnd eru svo mikil að augljóst er að önnur frásögnin hefur þegið frá hinni.¹³ Ef Þangbrands þáttur er eldri en Þorvalds þáttur hefur Þorvalds þáttur fengið ákveðin atriði að láni frá Þangbrands þætti.

Aldursafstaða þáttanna kemur ljósar fram þegar hugað er að öðrum heimildum um Þangbrand. Frægð hans hefur verið mikil. Þannig hefur Ari þekkt til frásagna af Þangbrandi eins og áður er á minnst. Talað er um Þangbrand sem prest Ólafs konungs Tryggvasonar í Ólafs sögu Tryggvasonar eftir Odd Snorrason og í Ágripi.¹⁴ Theodoricus monachus kann einnig að segja frá Þangbrandi sem hann nefnir Theobrandus¹⁵ og Historia Norwegiæ kannast einnig við hann.¹⁶ Af þessum heimildum má ráða að talsverðar frásögur hafi gengið um Þangbrand á 12. öld. Auk fyrrgreindra rita er talað um hann í 13. aldar ritum, Heimskringlu, Lax-

¹¹ Sbr. Björn M. Ólsen (1893), bls. 300.

¹² Diplomatarium Islandicum III, bls. 30 og 154.

¹³ Ólafs saga Tryggvasonar (1958–61) II, bls. 160, sbr. Ólafs sögu Tryggvasonar (1958–61) I, bls. 288–90. Hauksbók (1892–6), bls. 137–8, sbr. bls. 127; sbr. Njála (1875), bls. 540 og Vatnsdæla saga (1934), bls. 107–8.

¹⁴ Saga Ólafs Tryggvasonar af Oddr Snorrason munk (1932), bls. 91–2 og 126–7. Ágrip (1880) dálki 36.

¹⁵ Monumenta historica Norvegiæ (1880), bls. 19–21.

¹⁶ Monumenta historica Norvegiæ (1880), bls. 115.

dælu og annálum.¹⁷ Þá er glósa um Þangbrand í Árna sögu biskups¹⁸ og hann hefur verið vel þekktur í Færeyjum.¹⁹ Ennfremur er Þangbrandur nefndur í gerðum Landnámabókar, sem ekki er minnst um vert, og verður lítið á það nánar síðar.

Niðurstaðan af því sem hér hefur verið sagt er að tengsl séu á milli kristniboðspáttanna um Þangbrand annars vegar og Þorvald hins vegar og að þá greini þannig á að það bendi til mismunandi aldurs þáttanna. Eins og áður segir er Þorvalds þáttur varðveittur í Ólafs sögu Tryggvasonar hinni mestu og Kristni sögu og vitnað er beint til Gunnlaugs munks á Þingeyrum um einstök efnisatriði; þátturinn gæti verið saminn af Gunnlaugi eða Þingeyramunkum, enda er sögusvið hans einkum nánasta umhverfi Þingeyra.

Þangbrands þáttur er varðveittur í Ólafs sögu Tryggvasonar hinni mestu, Kristni sögu og Njálu og er talsverður munur á gerðum hans í þessum þremur heimildum. Ljóst er að miklar sagnir hafa gengið um Þangbrand og kristniboð hans á Íslandi þegar á 12. öld. Í Þangbrands þætti kemur fram að norðlendingar vestan Skjálfandafljóts hafi verið tregir að taka við kristni. Þorvalds þáttur er kristniboðssaga Norðlendingafjórðungs eða Hólabiskupsdæmis og hefur aðra sögu að segja. Þangbrands þáttur er hvort tveggja í senn notaður sem heimild og hafður að skotsþæni í Þorvalds þætti, og þaðan fær Þorvalds þáttur helgisagnaminni að láni. Þangbrands þáttur er því forsenda Þorvalds þáttar og eldri en hann. Þangbrands þáttur gæti verið frá 12. öld og skal það nú athugað nánar.

II. UM GERÐIR ÞANGBRANDS ÞÁTTAR OG HEIMILDIR ÞEIRRA

Þangbrands þáttur er varðveittur í þremur gerðum af sama stofni eins og áður er sagt, í Ólafs sögu Tryggvasonar hinni mestu, Kristni sögu og Njálu.²⁰ Ólafssögugerð og Kristnisögugerð þáttarins eru náskyldar,

¹⁷ Heimskringla (1893–1900) I, bls. 388–9; Laxdæla saga (1889–91), bls. 153; Islandske annaler (1888), bls. 105, 315 og 464.

¹⁸ Árna saga biskups (1972), bls. 50.

¹⁹ Færöiske kvæder (1851–5) II, bls. 54.

²⁰ Ólafs saga Tryggvasonar (1958–61) I, bls. 149 og 168; II, bls. 151–60. Hauksbók (1892–6), bls. 130–8. Njála (1875), bls. 527–45.

orðalag oft eins og efnisatriði að mestu hin sömu. Helsta frávik Kristnisögugerðar frá Ólafssögugerð er frásögn af vígi Skeggbjarnar sem augljóslega er viðbót eins og síðar mun sýnt. Eiga báðar þessar gerðir sér sameiginlegt forrit. Forrit Njálugerðar þáttarins hefur verið skylt sameiginlegu forriti Ólafssögugerðar og Kristnisögugerðar. Erfitt er að gera glögga grein fyrir textaskyldleika gerðanna þar sem meðvitaðar breytingar, úrfellingar og viðaukar hafa verið gerðar.

Áður er á það minnst að í Íslendingabók sé Þangbrandur talinn hafa verið einn *eða* tvo vetur á Íslandi. Í Njálugerðinni er talið að Þangbrandur hafi verið einn vetur á Íslandi en í Ólafssögugerðinni tvo vetur. Hins vegar gerir Kristnisögugerðin ráð fyrir þremur vetrum og er þá ljóst að einhverju hefur verið breytt þar frá heimild Íslendingabókar.

Íslendingabók telur einnig að Þangbrandur hafi vegið tvo *eða* þrjá menn á Íslandi. Allar gerðirnar af Þangbrands þætti telja að Þangbrandur hafi vegið Veturliða skáld og Þorvald veila. Ólafssögugerð og Kristnisögugerð telja að berserkur hafi látist þegar hann lét fallast á sax sem Þangbrandur hafði vígt en Njálugerð segir að Þangbrandur hafi vegið Ótrygg berserk. Kristnisögugerð telur einnig víg Skeggbjarnar og átta manna með honum en Njálugerð víg Þorkels á Stafafelli. Er þá ljóst að aðeins Ólafssögugerðin getur verið samhljóða Íslendingabók um þetta atriði. Ólafssögugerðin virðist þannig að mörgu leyti ágætlega upprunalegur texti.

Njálugerð þáttarins mun vera mest breytt frá upprunalegri ritaðri gerð hans. Megintendens Njálugerðarinnar er hve Austfirðingum er ákaft haldið fram og kristni þeirra. Þessi tendens minnir um margt á Þorvalds þátt og Þingeyramunka, hér virðast Þykkvabæjarmunkar hafa átt hlut að máli eins og Einar Ól. Sveinsson hefur bent á.²¹ Í þessari gerð þáttarins er Guðleifur Arason nefndur til snemma og ættfærður rækilega.²² Það er ekki gert í hinum gerðunum; þar er hann fyrst nefndur til í frásögninni af vígi Veturliða skálds.²³

Atriði sem bendir til að Guðleifur Arason hafi fyrst verið nefndur til í frásögninni af vígi Veturliða í forriti höfundar Njálugerðar þáttarins er að nefndur er þar Ari son Veturliða og sagt að hann hafi mælt á móti

²¹ Einar Ól. Sveinsson (1933), bls. 72.

²² Njála (1875), bls. 528.

²³ Ólafs saga Tryggvasonar (1958–61) II, bls. 157. Hauksbók (1892–6), bls. 135.

trú með föður sínum,²⁴ og skal það nú skýrt nánar. Þessi Ari Veturliðason er hvergi annars staðar nefndur í fornritum og á sér ekkert annað hlutverk en trúarmót mælanna með föður sínum í Njálu því að einungis Veturliði er þar látinn falla fyrir hinum kristnu. Sé litið til texta Ólafs-sögugerðar Þangbrands þáttar um víg Veturliða er þar þetta orðalag eftir AM 61 fol.: 'A því sama sumri vágu þeir Þangbrandr ok Guðleifr Ara son Márs s(onar) Vetrliða skalldz i Flíotz hlið vm nið ok guþ lastan.' Augljós er brenglunin skalldz en hún virðist gömul við frekari athugun. Lesbrigði í handritum eru athyglisverð. Flateyjarbók hefur: '... drapu þeir þangbrandr gudbrand ara son mars (*leiðr. úr níals*) sonar vetrliða sonar skalldz . . .'. AM 62 fol. hefur: '... vagv þeir þangbrandr ok gvðbrands ara s. má.á.s vetrliða skalldz . . .'. Í AM 53 fol. og 54 fol. og Bergsbók er þessi texti ekki brenglaður.²⁵ Villan skalldz virðist hafa verið í sameiginlegu foreldri AM 61, 62 og Flateyjarbókar. Sams konar villa virðist hafa orðið þess valdandi að í Njálugerð Þangbrands þáttar er föðurnafn Guðleifs, 'Arason', orðið að syni Veturliða. Ari Veturliðason er uppvakningur frá 13. öld sem ekki stenst textagagnrýni.²⁶

Njálugerðin hefur þannig stuðst við gerð þáttarins sem svipaði til Ólafssögugerðarinnar að þessu leyti. En einnig er ljóst að í Njálugerðinni hefur verið bætt við fróðleik um Guðleif Arason sem ekki er að finna í hinum gerðum þáttarins. Með öðrum orðum hefur höfundur Njálugerðar þáttarins haft heimild um Guðleif umfram það sem um hann er sagt í hinum gerðunum. Þannig er t. d. gjörla sagt frá því í Njálugerðinni þegar Guðleifur vegur Galdra-Héðin við Kerlingardalsá en dauða Héðins er ekki getið í öðrum gerðum.²⁷

²⁴ Njála (1875), bls. 528.

²⁵ Ólafs saga Tryggvasonar (1958–61), bls. 157. Leshættir eru teknir beint eftir Flateyjarbók (fyrrum GKS. 1005 fol., nú varðveitt í Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi) dálki 219 og AM 62 fol. bl. 47 v a, en höfundur hefur haft aðgang að ljósmyndum af handritunum.

²⁶ Almqvist (1974), bls. 66–7, hefur íhugað þann möguleika að Ari Veturliðason sé misskilningur en telur að svo sé ekki vegna þess að dóttursonur Veturliða á að hafa heitið Ari skv. Njálu; sjá einnig Maurer (1855–6) I, bls. 395 nmgr., og Brenner (1878), bls. 83. Einar Ól. Sveinsson (1933), bls. 67–73, hefur bent á að Þangbrands þáttur í Njálu sé ekki að öllu leyti frá hendi þess sem setti saman Njálu. Getur því nafn dóttursonar Veturliða í Njálu verið lærður tilbúningur út frá þættinum.

²⁷ Njála (1875), bls. 533. Ranghermt er í Almqvist (1974), bls. 56, að Njála segi Þangbrand hafa getið Héðin.

Á það hefur verið bent að munurinn á gerðum kristniboðspáttanna sé bundinn upprunastað og áhugamálum þeirra sem um efni þáttanna fjölluðu. Þannig er líklegt að Þykkvabæjarmunkar hafi farið höndum um Njálugerð Þangbrands þáttar og Þingeyramunkar um Þorvalds þátt. Mjög er líklegt að menn á svæðinu við Hítará eigi þátt í Skeggbjarnarfrásögninni í Þangbrands þætti Kristni sögu.²⁸ Þannig endurspegla hinar ýmsu gerðir mótsetningar og reipdrátt líklega af mörgu tagi í samfélagi ritunartíma síns, hagsmuni kirkna og klaustra, skoðanir einstakra stórbænda eða höfðingja, viðhorf í ákveðnum héröðum eða landshlutum.

Í gerðum Landnámabókar er sagt frá vígi Veturliða skálds. Er það mjög á einn veg í Sturlubók og Hauksbók. Segir þar að Þangbrandur prestur og Guðleifur Arason frá Reykhólum hafi vegið Veturliða um níð.²⁹ Í Þórðarbók er eftirfarandi spásiugrein úr Melabók: 'Landnama s. Veturlidi nydde Þorbrand fyrir þui vaa Þorbrandur hann ad torfgrófum, hann vardist med torfskera Gudleifi aras. af Reikianesi. Þorbrandur lagdi hann med spiothe. um Gudleif orti liodarkeptur lofdrapu —'.³⁰

Á það hafa Maurer og Brenner bent að Ljóðarkeptur þessi sé líklega höfundur vísunnar 'Ryðfjónar gekk reynir', en þar segir frá vígi Veturliða.³¹

Talið hefur verið að Ljóðarkeptur, höfundur Guðleifsdrápu, sé sama skáld og það sem í Skáldatali Snorra-Eddu er kallað Óðar keptr eða Óttarr keptr og talið skáld Knúts ríka.³² Þannig er hugsanlegt að Guðleifsdrápa sé frá fyrri hluta 11. aldar.

Áður var á það drepið að Njálugerð Þangbrands þáttar notaði heimild um Guðleif sem greindi frá fleiru en því sem sagt er um hann í hinum gerðum þáttarins. Jafnframt var ljóst að eitt af forritum Njálugerðarinnar var gerð af þættinum sem svipaði til Ólafssögu- og Kristni-sögugerðar hans, þar sem Guðleifs var fyrst getið í sambandi við víg Veturliða skálds.

Samkvæmt Njálugerð Þangbrands þáttar var Guðleifur 'vígamaðr

²⁸ Sbr. Björn M. Ólsen (1893), bls. 322.

²⁹ Landnámabók (1900), bls. 218 og 106.

³⁰ Skarðsárabók (1958), bls. 164 nm.

³¹ Maurer (1855–6) I, bls. 395 nmgr.; Brenner (1878), bls. 82; sbr. Almqvist (1974), bls. 71–3. Leshættir í vísunni og túlkun þeirra er vitanlega umdeilanlegt efni sem hér verður ekki rætt frekar.

³² Guðmundur Þorláksson (1882), bls. 67; sbr. Almqvist (1974), bls. 72.

mikill ok manna hraustastr og harðgörr í öllu'.³³ Í Njálugerðinni er einnig greint frá því þegar Guðleifur vegur Galdra-Héðin eins og áður er minnst á. Í Njálugerðinni segir og frá vígum Þorvalds veila og Ótryggs berserks og eru þær frásagnir svipaðar hvor annarri og eru ekki dæmi um þann frásagnarhátt í öðrum gerðum Þangbrands þáttar. 'Þangbrandr skaut spjóti í gegnum þórvald, enn guðleifr hjó á öxlina . . .'³⁴ 'Þá leggur þangbrandr sverði fyri brjóst hánnum, enn guðleifr hjó á höndina . . .'³⁵ Í öðrum gerðum þáttarins er aðeins sagt að þeir vógu vígin saman. Hins vegar má sjá að í spássúgreininni úr Melabók er sagt frá vígi Veturliða með líkum hætti og vígum Þorvalds veila og Ótryggs í Njálu. Líklegt er að hér sé að baki heimild um vígaferli Guðleifs og liggur beinast við að telja það Guðleifsdrápu sem minnst hefur verið á.

Stuttur þáttur um Þangbrand líkur Ólafssögugerð Þangbrands þáttar hefur verið aukinn með efni úr Guðleifsdrápu í Njálugerð Þangbrands þáttar.

Guðleifsdrápa er líklega einnig upphafleg heimild Þangbrands þáttar en hefur í byrjun ekki verið notuð nema að litlu leyti. Vel má vera að þá hafi þurft að skipta um veganda sumra víganna sem greint var frá í drápunni eða a. m. k. bæta við vengendum. Frásögnin af aldurtíla Galdra-Héðins í Njálu, sem Guðleifur á einn þátt í og Þangbrandur kemur hvergi nærri, gæti bent til þess. Kristniboð Þangbrands er aðalatriði þáttarins í upphafi og Guðleifur Arason er þar aukapersóna, aðeins er greint frá tveimur vígum sem Þangbrandur á að vera beinn aðili að auk falls berserksins í Haga. Frumgerð þáttarins hefur að því leyti líkst mest Ólafssögugerð Þangbrands þáttar.

Ef Þangbrands þáttur hefur verið unninn þannig úr Guðleifsdrápu er líklega stuðst við ritaðan þátt af svipuðu tagi í Íslendingabók en ekki beint við Guðleifsdrápu.

Jafnframt því sem þátturinn er til ritaður á 12. öld hefur Guðleifsdrápa verið þekkt. Samanburður þeirra hefur leitt í ljós að frjálsglega hefur verið farið með efni drápunnar í þættinum og má það vel hafa orðið lærdum mönnum tilefni til að þrjóna frekar við þáttinn.

Sá sem setur saman Njálugerð Þangbrands þáttar bætir enn við efni

³³ Njála (1875), bls. 532.

³⁴ Njála (1875), bls. 537.

³⁵ Njála (1875), bls. 543.

úr Guðleifsdrápu auk annars. Af Njálugerðinni má ætla að í drápunni hafi verið sagt frá vígi Galdra-Héðins við Kerlingardalsá. Líklega hefur einnig verið sagt frá vígi Veturliða að torfgröfum, vígi Þorvalds veila við Hestlæk og vígi berserks í Haga í drápunni.

Skal nú dregið saman:

1. Samanburður upplýsinga Íslendingabókar og Ólafs sögu Tryggvasonar hinnar mestu um Þangbrand (þ. e. tölu víga hans og dvalartíma á Íslandi) sýnir að þær eru runnar frá sömu heimild. Ólíklegt er að Ólafs saga styðjist við Íslendingabók af ástæðum sem tilgreindar eru hér að neðan (sjá tölulið 3.c.), ennfremur verður ekki sýnt fram á neinar orðalagslíkingar milli Ólafs sögu og Íslendingabókar. Verður að ætla að þessi sameiginlega heimild sé frá upphafi 12. aldar eða eldri. Textar Kristni sögu og Njálu um Þangbrand eru auknir að efni miðað við Íslendingabók og Ólafs sögu.

2. Texti Njálu um Þangbrand hefur að forriti texta Ólafs sögu sem hefur haft sams konar villu og Ólafs sögu handritin AM 61, fol., AM 62, fol. og Flateyjarbók. Hefur sagnapersóna orðið til úr þeirri villu í Njálu eða forriti Njálu.

3. a. Til hefur verið lofdrápa um Guðleif Arason eftir Ljóðarkept samkvæmt Melabók Landnámu. Samkvæmt Skáldatali Snorra-Eddu var Óðar keptr eða Óttar keptr skáld Knúts ríka. Virðist hér um að ræða sama 11. aldar skáldið í Melabók og Snorra-Eddu.

b. Ein dróttkvæð vísa er í öllum gerðum Þangbrands þáttar, 'Ryðfjónar gekk reynir'. Segir þar frá vígi Veturliða skálds en vengundur hans ekki tilgreindir og skiptir túlkun vísunnar sjálfar ekki máli að öðru leyti hér. Allar gerðir Þangbrands þáttar segja að Guðleifur hafi vegið Veturliða ásamt Þangbrandi. Segir Kristni saga ein berum orðum að vísan sé um Guðleif en aðrar heimildir aðeins að hún sé um víg Veturliða enda eru þar áður taldir vengundur hans. Hvernig sem þessu er annars farið þá fjallar vísan um verk Guðleifs að mati þess sem fyrst setti saman Þangbrands þátt. Ekki er vitað hvern hann áleit höfund vísunnar enda ekki áhugavert í þessu samhengi að öðru leyti en því að ósennilegt er að þessi fyrsti ritandi hafi sjálfur ort hana sérstaklega án þess að geta veganda.

c. Sýnt er að Njálutextinn um Þangbrand er soðinn upp úr eldri Þangbrandsþáttartexta (sjá 2. tölulið). Þó er Njálutextinn aukinn að

efni miðað við eldri texta og í einum slíkum viðauka er greint nákvæmlega frá því hvar og hvernig Guðleifur Arason vegur Galdra-Héðin. Þær upplýsingar er ekki annars staðar að finna í fornum ritum þótt Galdra-Héðinn sé nefndur í öðrum Þangbrands þáttum. Þetta er augljós vísbending um að meiri heimildir hafi verið til um Guðleif en nýttar eru í eldri gerðum Þangbrands þáttar. Jafnframt er ljóst að unnið hefur verið úr heimildum um Guðleif þannig að í heimild þeirri sem Íslendingabók og Ólafs saga styðjast við hefur ekki allt verið notað um hann sem til var.

Hefur nú verið bent á nokkur tengsl og aldursmörk í históriógrafískri þróun Þangbrands þáttar frá upphafi 12. aldar til ofanverðrar 13. aldar (1. og 2. töluliður) og tíndur til vitnisburður um hugsanlegar frumheimildir hans (3. töluliður).

HEIMILDIR

- Ágrip (1880) af Noregs konunga sögum. Diplomatarisk udgave ved Verner Dahlerup. STUAGNL II. København.
- Árna saga biskups (1972). Þorleifur Hauksson bjó til prentunar. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi. Rit 2. Reykjavík.
- Diplomatarium Islandicum III. Íslenzkt fornbréfasafn . . . gefið út af Hinu íslenska bókmenntafélagi. Kaupmannahöfn 1890–96.
- Færöiske Kvæder (1851–55) I–II samlede og besørgede ved V. U. Hammershaimb. Kjøbenhavn.
- Hauksbók (1892–6) udgiven efter de arnamagnæanske håndskrifter No. 371, 544 og 675, 4° samt forskellige papirhåndskrifter af Det kongelige nordiske Oldskrift-Selskab. København.
- Heimskringla (1893–1900) I–III udg. ved Finnur Jónsson. STUAGNL XXIII. København.
- Islandske annaler (1888) indtil 1578. Udg. ved G. Sorm. Christiania.
- Íslendingabók (1952) utg. av Anne Holtmark. Nordisk filologi Serie A 5. bind. Oslo Stockholm København.
- Laxdæla saga (1889–91) udg. ved Kr. Kålund. STUAGNL XIX. København.
- Landnámabók (1900) I–III Hauksbók. Sturlubók. Melabók m.m. udg. af Det kongelige nordiske Oldskrift-Selskab. København.
- Monumenta historica Norvegiæ (1880). Latinske kildeskrifter til Norges historie i middelalderen, udg. ved G. Storm. Kristiania.
- Njála (1875) udg. efter gamle håndskrifter af Det kongelige nordiske Oldskrift-Selskab. Første Bind. København.
- Ólafs saga Tryggvasonar en mesta (1958–61) I–II udg. af Ólafur Halldórsson. Editiones Arnarnagnæanæ Series A, vol. I. København.

- Saga Óláfs Tryggvasonar af Oddr Snorrason munk (1932) udg. ved Finnur Jónsson. København.
- Skarðsárþók (1958) Landnámabók Björns Jónssonar á Skarðsá. Jakob Benediktsson gaf út. Reykjavík.
- Vatnsdæla saga (1934) udg. ved Finnur Jónsson. STUAGNL LVIII. København.

RIT

- Almqvist, B. (1974) Norrön niddiktning. Traditionshistoriska studier i versmagi. 2:1–2. Nid mot missionärer. Senmedeltida nidtraditioner. Nordiska texter och undersökningar 23. Stockholm.
- Bjarni Aðalbjarnarson (1937) Om de norske kongers sagaer. Skrifter utgitt av Det norske videnskabs-akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse. 1936. No. 4. Oslo.
- Björn M. Ólsen (1893) Om Are frode. Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie 1893.
- Brenner, O. (1878) Über die Kristni-Saga. Kritische Beiträge zur altnordischen Literaturgeschichte. München.
- Einar Ól. Sveinsson (1933) Um Njálu. Reykjavík.
- Guðmundur Þorláksson (1882) Udsigt over de norsk-islandske skjalde fra 9de til 14de århundrede. STUAGNL VIII. København.
- Maurer, K. (1855–6) I–II. Die Bekehrung des norwegischen Stammes zum Christenthume. München.

SUMMARY

THE 10th century mission in Iceland is described in sources dating from the 12th, 13th and 14th centuries. In the most developed form of the description (in *Ólafs Saga Tryggvasonar en mesta* and *Kristni Saga*) three short narratives (*þáttur*, pl. *þættir*) can be discerned which in the above mentioned works are ordered in chronological sequence according to their content. First is *Þorvalds Þáttur Viðförla*, then *Stefnis Þáttur Þorgilssonar* and finally *Þangbrands Þáttur*.

In the oldest sources, dating from the 12th century, e.g. *Íslendingabók*, neither *Þorvaldur Viðförla* nor *Stefnir Þorgilssonar* are mentioned as missionaries in Iceland; on the other hand *Þangbrandur* is.

Þorvalds Þáttur Viðförla is here compared with *Þangbrands Þáttur*. According to *Þangbrands Þáttur* the heathen, fierce people of northern Iceland forbade the missionary *Þangbrandur* to travel through their regions, but according to *Þorvalds Þáttur Viðförla* many inhabitants of northern Iceland were baptized early by a companion of *Þorvaldur Viðförla* and became christian (fullkomlega kristnir). Thus the two narratives contradict each other and it is obvious that *Þorvalds Þáttur Viðförla* was written against *Þangbrands Þáttur* as an apology for early christianity in the bishopric of *Hólar*. Direct references to Gunnlaugur Leifsson (d. 1218 or 19), local legendary tales from the surroundings of the monastery of *Þingeyrar* and

the mentioning of the manor *Saubær* where there was a monastery for a short period in the beginning of the 13th century, indicate that *Þorvalds Þáttur Víðförla* was composed about 1200.

On the other hand, *Þangbrands Þáttur* was apparently known already in the 12th century and *Þangbrandur*, a German priest, was in the Middle Ages a famous missionary not only in Iceland but also in the Faroe Islands and in Norway. *Þangbrands Þáttur* is therefore older than *Þorvalds Þáttur*, but how old is it?

Þangbrands Þáttur is preserved in three 13th century redactions, in *Ólafs Saga Tryggvasonar en mesta*, in *Kristni Saga* and in *Njáls Saga*.

The redaction that corresponds best to the information given about *Þangbrandur* in *Íslendingabók* is the *Ólafs Saga*-redaction, both regarding chronology and the number of men slain by *Þangbrandur*.

The *Kristni Saga*-redaction is obviously interpolated with local legends from the west of Iceland.

The *Njáls Saga*-redaction is also obviously interpolated with local legends, but these are from south-eastern Iceland and it has been maintained that this redaction shows influence from the monastery of *Þykkvibær*. Besides, the *Njáls Saga*-redaction contains the most detailed descriptions of the killings carried out by *Þangbrandur* and his companion, the Icelandic chieftain *Guðleifur Arason*.

According to a marginal note in the *Landnáma*-redaction *Þórðarbók*, which can be traced to a lost manuscript of the mediaeval *Landnáma*-redaction *Melabók*, a scald named *Ljóðarkeptur* composed a panegyric poem about the above mentioned *Guðleifur Arason*. In the lists of scalds included in *Snorra-Edda* he is mentioned, under the name of *Óðar keptr* or *Óttarr keptr*, among the scalds of Canute the Great, i.e. from the first half of the 11th century.

Textual criticism indicates that the *Njáls Saga*-redaction of *Þangbrands Þáttur* has used a *Þangbrands Þáttur* very similar to the *Ólafs Saga*-redaction and also in all probability the poem on *Guðleifur Arason* by *Ljóðarkeptur*. Furthermore, one group of manuscripts of *Ólafs Saga* can be shown to be specially related to the text used by *Njáls Saga*.

The author of *Íslendingabók* seems to have used a written narrative about *Þangbrandur*, and in this narrative the poem on *Guðleifur Arason* was used as a source and treated in the same manner as in the *Ólafs Saga*-redaction of *Þangbrands Þáttur*. Accordingly, *Íslendingabók* has not used the poem on *Guðleifur Arason* directly. *Þangbrands Þáttur* was apparently composed in the beginning of the 12th century and among its sources were a poem on *Guðleifur Arason* and clerical literature.